

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ.

З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадянської діяльності.

Присвячує учителеві своєму

Учень.

„Українській діяч XIX ст.—се певного рода мініатюра національного життя України ¹⁾“—ці слова справедливіше буде прикласти до визначної особи В. Антоновича більш, ніж до кого иншого: в протязі усього життя його, з того часу як став він людиною громадською, в його особі, як у люстрі, відбивалися всі події того життя, якого зазнала українська нація за останніх 4—5 десятиліть. Хто здолав би розповісти докладно, в цілості, біографію Антоновича (а цього тепер, крім його самого, ніхто не зробить), той рівночасно подав би нам образ того ліхоліття, якого зазнала українська нація за останніх півстоліття, а найдужче відчували проводирі її—інтелігенція, якої одним з найвизначніших членів був Антонович. Розповісти ж про де-які моменти громадської діяльності високошановного ювілята моглимо дехто з його ближчих знайомих старшого покоління, кому довелось працювати на тій самій ниві та поділяти заразом і тяжкі, й сумні, і радісні хвилини, що випали на долю нашій країні, нашому народові. Коли ж беру на себе сміливість подати перед очі громадянства де-які звістки з громадянського, мало відомого досі, життя Антоновича також і я, один з останніх вже його учнів по університету (з другої половини 90-х років), то до сього спричинилися де-які щасливі обставини. Хоча я й не зазнаю тих часів, коли шановний професор і український діяч дійшов зеніту своєї слави, але мені поталанило кілька років студентського життя мого прожити під

¹⁾ Д-р С. Томашевський.—Володимир Антонович. Його діяльність на поли історичної науки. У Львові, 1906, стор. 1.

одним дахом з Володимиром Боніфатовичом і через те трохи ближче стати до цеї на диво сердечної, чутливої, простої надзвичайно, та до кожного прихильної людини... Живучи побіч його і мавши щасливу нагоду бачити й чути В. Б-ча не випадково як-небудь, здалека та зрідка, а раз-у-раз, я й користуюсь тепер з того, щоб долучити і свій голос до тих старших і більш од мене тамущих людей, що привітали вже і ще вітатимуть високошановного ювілята. Нехай ці кілька сторінок, що подаю почасти слідом за иншими авторами, почасти на підставі власних споминів та з оповідань самого В. Б., будуть виявом щирої моєї вдячності та признання не тільки як шановному вельми вчителеві, а й дорогій особисто людині, від якої багато зазнав я і науки доброї, й того досвіду життєвого, на які такий багатий наш В. Б. Антонович.

Коротеньке, голе curriculum vitae д. Антоновича таке. Народився він р. 1834 в Махнівцях, бердичівського повіту, в Київщині в польсько-шляхетській родині. Гімназіяльну освіту здобув в 2 одеській гімназії; скінчивши її на 16 році свого віку, року 1850 вступив на медичний факультет Київського університету, який також скінчив, і зараз потім перейшов на історично-філологічний, і р. 1860 вийшов кандидатом історичних наук. Два роки був кандидатом-педагогом (викладав латинську мову) в 1 Київській гімназії, а з р. 1862 і до 1865, з де-якими переривами, читав всесвітню історію в Київському кадетському корпусі. Р. 1863 вступив на службу до канцелярії генерал-губернатора, і зразу його призначено до праці у „Временный комитетъ для разбора древнихъ актовъ“, де він того ж таки року осягнув визначну з-за його наукової відвічальности посаду головного редактора Комисії, яку до того обнімав проф. Іванішов. Цю посаду Антонович удержує аж до р. 1882. Року 1870 за дисертацію „Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра“ здобув од Київського університету степенъ магістра „русской исторіи“, а разом з тим покликано його доцентом на катедру, а р. 1878, по обороні докторської дисертації „Очеркъ исторіи великаго княжества литовскаго“, обібрано його в ординарні професори; з р. 1880 до 1883 був він деканом історично-філологічного факультету, а з р. 1890

став вислуженим профессором і остається членом факультета в характері „заслуженого“ професора й досі.

Уже ці біографічні відомости показують, що д. В. Антонович весь свій вік працював для науки, і справді, заслуги його на цім полі величезні. Ще до того, як мав вступити у „Временну комісію для розбора древнихъ актовъ“, почав він працювати під приводом відомого історика Іванішева, і одразу виявив велику здібність використувати першорядної ваги джерела—архивний матеріал.—Це уміння з’ужитковати матеріали (архивний чи опублікований уже, або сирий археологічний), глибокий критичний розум та брак якої небудь наперед поставленої собі теорії (за одним виїмком—„Ислѣдованіе о козацествѣ по актамъ 1500—1648 г.“—перша наукова розвідка д. Антоновича, де він, почасти під впливом Іванішова, приступив до аналізу з наперед поставленою собі гіпотезою про постання козаччини і тим вельми собі пошкодив) спричинилися до того, що в українській історії та археології д. Антоновичові по справедливости належить перше місце. І хоч Костомаров, напр., має більший розголос; хоч твори його, як і його і’мя, як історика, значно більше відомі широкому суспільству, особливо російському, ніж і’мя історика Антоновича, та проте це не есть ще показчик того, що Костомаров справді перевисшує Антоновича на полі української чи взагалі руської історії. Костомаров має свої особливі прикмети, які роблять його популярним, приступним: у нього переважає метод дескриптивний, він надає писанням своїм як найбільше драматизму, ефектовності, пеклується взагалі про зовнішню форму, не поглиблюючися в предмет, тим часом як для Антоновича ці прикмети зовсім маловарті: у нього натомість бачимо ми більш критики, аналізу, об’єктивизму, більш освітлення подій і з’явищ доби, яку він малює. В його розвідках, чи то історичних чи археологічних, вражає читача гармонія між ідеєю й фактом. Він не дає наперед жадної готової вже думки, яка б проймає оповідання та заставляла б наперед вже дивитися на факти очима автора. Схема його праць дуже проста: після потрібних історичних відомостей та поясненя наступає групування сирого матеріалу (часом додається покликання на друковані джерела),—та й усе. Але ті голі факти мистецькою рукою історика так логично уложено, в такій ясній перспективі, що ідея встає перед вашими духовними очима сама, і не

вважаючи на те, що автор зовсім про читача не дбає, не має на думці спеціальної мети—вразити фантазію та почуття його,—розвідки Антоновича читати дуже легко, і не вважаючи на сухий виклад, вони заставляють читача не тільки *думати*, але й *почувати* та уявляти собі час, події й людей, про які в них іде мова.

Основним мотивом усіх історичних праць Антоновича (за деякими лишень виїмками) єсть протиставлення двох чинників: утвореного польським життям та історією чинника шляхетно-аристократичного і утвореного руським (українським) народом—демократичного. Дійсно, вся історія правобічної України („південно-західного краю“—по офіційній термінології) є не що інше, як боротьба цих двох чинників ворожих між собою постійно, яких помирити жодним способом не можна, і в боротьбі між ними, на протязі цілих чотирьох віків, перемагає то одне, то друге, надаючи, в залежності од того, чія перемога буває, іншої закраски певному історичному моментові... Д. Антоновичові довелося почати свою громадську—спочатку, а далі й наукову працю саме в такий історичний момент, коли вже історія склала рахунок тій боротьбі. Але перш ніж рахунок той було підписано і віддано до історичного архиву, д. Антонович, що належав з походження свого до одної сторони (польсько-шляхетської), а дічем довелося йому виступити на користь другої (української), порвавши усякі звязки з першою,—зазнав мимоволі наслідків тієї віковичної боротьби, і наслідки ті відбилися на ньому так нещасливо, що він залишив громадську діяльність та присвятив себе науці. Але за те Україні пощастило придбати собі вірного сина та чесного робітника, праця якого значить для неї більш, ніж—праця десятків та сотень інших кривих її синів.

Про початок громадської діяльності д. Антоновича та про відношення до того польського табору ми знаємо найбільш, дякуючи тому, що справу цю свого часу освітив сам д. Антонович та товариш його Т. Рильський в „Основі“.

Д. Антонович був з походження членом польсько-шляхетської родини, осілої на Україні. Змалечку він чув од своїх, що усі люде, які оточають його, поділяються на дві цілком протилежні групи: панів—і „бидло“, „хлопів“... Він бачив, підрастаючи,

що не саме тільки станове та економічне становище стає основою такого поділу, але культура, віра і національність з усіма її придатками. Одна група живе, говорить і молиться по-панськи, друга—по „хлопську“. Станова різниця не розрізняється од різниці національної та релігійної... І не звичайна етнографічна різниця та відчуження існує між цими двома групами, але взаємне презирство та ненависть, утворені давнішою історією... Такі відносини були між селянством та дворянством в Правобічній Україні: був пан (поляк) і хлоп—бидло,—*tertium non datur!* Питомої української інтелігенції не було; російське дворянство, яке завелось тут після польського повстання, переважно не живе в своїх маєтках, та од того й не велика шкода для селян; сільське духовенство—в незручних економічних відносинах до народу, та само воно по духу далеке од селян, бо вже помазане панською культурою. Допомоги українському людові—ні звідки! Польське дворянство (шляхта) визнавала свої власні ідеали та шляхетсько-католицькі упередження, бокувало од Росії, в якій бачило один лишень варваризм, виставляло в противність їй свою ніби то культуру... Але дух часу не минув і цих консервативних кругів, і так, чи інак і там відбився,—з'являються в 30—40 р.р. „балагульщина“, „козакофільство“,—з напрямком цілком поверховим, але безперечно демократичного характеру: перше—це наслідування одягу простих людей та звичок його, а друге—напрям літературний: шляхетсько-польське ідеалізування українського козацтва,—і той ідеалізм викликав цілу козацько-польську літературу. Але це ще були невинні забавки панства демократизмом. При кінці р.р. пятидесятих і на початку шестидесятих, з початком всеросійського визвольного руху, демократичні ідеї захопили інтелігенцію правобічної України досить глибоко,—з'явилася молода партія, яку вороги охрестили прізвиськом „хлопоманів“. Хлопомани щиро спочували гіркій долі українського люду, розуміли, що становище його потрібно полегчити, що треба поважати той народ, бо він перестав бути в очах їхніх „бидлом“, яким він був в очах шляхти; розуміли, що треба його вчити і вчити його мовою. Ідеї їх справді були високі та гуманні, але ті, що визнавали їх—були дітьми батьків своїх: вони ладні були пожертвувати частину свого традиційного „я“, своє шляхетство, але цього було мало: або віддай все своє „я“, або краще не треба нічого! Як „хло-

помани“ не намагалися погодити одне з другим: панство і польськість із українством, але практичних наслідків з того не могло бути ніяких,—дальш порожніх мрій на соціальні та політичні теми вони не змогли піти. Але між тією „хлопоманською“ молодю знайшовся гурток людей, який зрозумів і наважився поглянути на справу ясними очима. Він зрозумів, що він мусить, або зрেকтися працювати для українського люду, або—перескочити через останній рів, що відділяє його од народу,—зректися ворожої та ненависної цьому людові національності. На чолі того гуртка і стояв Антонович, що був тоді ще студентом. Цей перший виступ його на поле громадської діяльності для його особисто був подією великої ваги, тією переломовою хвилиною, що кидає свій слід на ціле життя чоловіка і освітлює йому шлях до правдивої мети. Подія та кошувала йому не дешево: не мало довелось йому через неї крові й нервів попсувати, а за те вона дала українській нації визначного діяча, який увесь вік свій, не покладаючи рук, служив їй, придбавши тим собі певне місце в пантеоні діячів українського відродження.

От як малює нам суть поглядів того гуртка один із його членів, небіжчик Тадей Рильський. „Ці люде „хохлоmani“, виїшовши з української сполученої шляхти та роблячи досліди над минувшиною місцевого життя й сучасними його потребами, дійшли до розуміння своєї національної солідарности з місцевою українською людністю і вважають інтереси його найближчими собі інтересами. За найголовнішу річ в своїй громадській діяльності вони вважають просвіту народню на його рідних основах, розвиток громадського життя, і в цьому напрямі працюють, роблячи це спокійно й систематично. На них нападаються (пансько-шляхетські групи в правобічній Україні), обзиваючи їх погляди та діяльність національним одступництвом, але вони на це відповідають, що це тільки вихід на праву путь; що той, хто хоче справді бути користним для якого-небудь громадянства, не може лишатися в ролі колониста, що працює на користь метрополії, що уся їхня праця відповідає місцевим простонароднім інтересам, які вони беруть за вихідну точку усіх своїх поглядах“ („Основа“, 1861, XI—XII, 99).

Не лехко прийшлося тому гурткові тоді. Те громадянство, якого вони зрелися, повстало на їх, сиплючи прокльони та обви-

нувачення, а того й не хотів ніхто розуміти, як важко їм зважитись було на те „одступництво“, скільки треба було на те моральної відваги та прихильності до свого ідеалу та любови до покривдженого народу. Дорікали Антоновичеві чимало і в літературі, і це примусило його виступити з відомим символом своєї віри— „Моя исповѣдь“ („Основа“, 1862, I), який він опублікував, сподіваючись, що сим хоч „трохи, може, пособить цілій групі людей з'ясувати своє становище в південно-західньому краї“. Ось що він там між иншим каже:

„Да, г. Падалица (письменник шляхетського напрямку, що обертався до Антоновича з друкованою полемикою і між иншим докоряв його за зрадництво), вы правы! Я перевертень, но вы не взяли во вниманіе одного обстоятельства, именно того, что слово „отступникъ“ само по себѣ не имѣетъ смысла, что для составленія себѣ понятія о лицѣ, къ которому приложенъ этотъ эпитетъ, надо знать, отъ какого именно дѣла человекъ отступился и къ какому присталъ,—иначе слово это лишено смысла—оно пустой звукъ. Дѣйствительно, вы правы. По волѣ судьбы, я родился на Украинѣ шляхтичемъ, въ дѣтствѣ имѣлъ всѣ привычки паничей и долго раздѣлялъ всѣ сословныя и національныя предубѣжденія людей, въ кругу которыхъ воспитывался. Но когда пришло для меня время самосознанія, я хладнокровно оцѣнилъ мое положеніе въ краѣ, я взвѣсилъ его недостатки, всѣ стремленія общества, среди котораго судьба меня поставила, и увидѣлъ, что его положеніе нравственно безвыходно, если оно не откажется отъ своего исключительного взгляда, отъ своихъ заносчивыхъ посягательствъ на край и его народность. Я увидѣлъ, что поляки-шляхтичи, живущіе въ южно-русскомъ краѣ, имѣетъ передъ судомъ собственной совѣсти только двѣ исходныя точки: или полюбить народъ, среди котораго они живутъ, проникнуться его интересами, возвратиться къ народности, когда-то покинутой ихъ предками, и неуспыннымъ трудомъ и любовью, по мѣрѣ силъ, вознаградить все зло, причиненное ими народу, вскормившему многія поколѣнія вельможныхъ колонистовъ, которому эти послѣдніе за потъ и кровь платили презрѣніемъ, ругательствами, неуваженіемъ его религіи, обычаевъ, нравственности, личности;—или же, если для этого не хватитъ нравственной силы, переселиться въ землю польскую, заселенную польскимъ народомъ, для того чтобъ не

прибавлять собой еще одной тунеядной личности, для того чтоб наконец избавиться самому передь собой отъ гнустнаго упрека въ томъ, что и я тоже колонистъ, тоже плантаторъ, что и я непосредственно или непосредственно (что, впрочемъ, все равно,) витаюсь чужими трудами, заслоняю дорогу къ развитію народа, въ хату котораго я залѣзь непрошенный, съ чуждыми ему стремленіями, что и я принадлежу къ лагерю, стремящемуся подавить народное развитіе туземцевъ, и что невинно раздѣляю отвѣтственность за ихъ дѣйствія. Конечно, я рѣшился на первое, потому что сколько ни былъ испорченъ шляхетскимъ воспитаніемъ, привычками и мечтами, мнѣ легче было съ ними разстаться, чѣмъ съ народомъ, среди котораго я выросъ, который я зналъ, котораго горестную судьбу я видѣлъ въ каждомъ селѣ, гдѣ только владела имъ шляхта,—изъ устъ котораго я слышала не одну печальную, раздрающую сердце пѣсню, не одно честное, дружественное слово (хоть я былъ и паничъ), не одну трагическую повѣсть объ истлѣвшей въ скорби и бесплодномъ трудѣ жизни... который, словомъ, я полюбилъ больше своихъ шляхетскихъ привычекъ и своихъ мечтаній. Вамъ хорошо извѣстно, г. Падалица, и то, что прежде чѣмъ я рѣшился разстаться съ шляхтой и всѣмъ ея нравственнымъ достояніемъ, я испробовалъ всѣ пути примиренія; вы знаете и то, какъ были съ вашей стороны встрѣчены всѣ попытки уговорить вельможныхъ къ человѣческому обращенію съ крестьянами, къ заботѣ о просвѣщеніи народа, основанномъ на его собственныхъ національныхъ началахъ,—къ признанію южно-русскимъ, а не польскимъ того, что южно-русское, а не польское; вы были, вѣдь свидѣтелемъ, какъ подобныя мысли возбуждали вначалѣ свистъ и смѣхъ, потомъ гнѣвъ и брань и, наконецъ, ложные доносы и намеки о коліивщинѣ. Послѣ этого конечно, оставалось или отречься отъ своей совѣсти, или оставить ваше общество;—я выбралъ второе и надѣюсь, что трудомъ и любовью заслужу когда-нибудь, что украинцы признаютъ меня сыномъ своего народа, такъ какъ я все готовъ раздѣлить съ ними“.

Я навмисне подав чималий витяг з цеї сповіді, бо вона нам дає ясно зрозуміти, які мотиви керували молодим Антоновичем та його товариством, коли вони рішуче одсахнулася од польсьєо-шляхетського табору і стали в лави українських діячів... З неї ж ми

бачимо, що молодечі сподіванки В. Б. на те, що Україна колись може оддячить йому за невинну працю на користь українському народові, не зрадили його, і імя Володимира Боніфатовича записане назавжди на скрижалах мученицької долі українського народу.

В. Б. згадує в своїй „Исповѣди“ про те, що його „еретицькі“ думки викликали нарешті брехливі доноси й натякання на колівщину; а крім того відомо, що трохи згодом, незабаром після польського повстання, видано було у Вильні брошюру одного з обрусителів південно-західного краю, у якій він каже, що шляхта польська на судових допитах свідчила, ніби то вони пристали до повстання через те, що боялися хлопоманів, Антоновича та Рильського, які хотіли підбурити народ та перерізати їх, дворян. Ми вже тільки що бачили, через що властиво польська шляхта важким духом на Антоновича дихала та вигадувала на нього усе, що тільки вигадати може сліпа злоба та безсила помста, одначе ці брехні та доноси тяжко відбивалося на Антоновичеві й довго були причиною великих неприємностей для його самого, і для всіх тих, що так, як і він, думали й робили. Крім усяких набрихувань та поклепів в літературі та пресі, розлучене панство вживало проти їх ще й більш радикальних заходів. Пригадую, з оповідань самого В. Б., такий епізод.

Шляхетно - польське „дворянство“ перед повстанням мало право вибрати своїх людей на де-які уряди адміністративні та судові. З'їхавшись в-останнє на дворянські вибори (р. 1860), воно покликвало до суду шляхетського—Антоновича й де-кого з його товаришів, маючи в руках дуже великої, як їй здавалося, ваги документ—власноручний листок—програму, profession de foi, того гуртка, чи взагалі тих людей, що разом з Антоновичем одстали од польсько-шляхетського громадянства та пристали до українства. В листку тому, як на наші часи, були дуже звичайні речі: говорилося про толеранцію до всякої віри, до всяких націй, про те, що українці повинні мати право на існування нарівні з иншими національностями,—одне слово, те, що ми бачимо в „исповѣди“ Антоновича. Але в цій невинній програмці шляхта побачила велику небезпеку для себе і взагалі для спокою в країні. І от привідцю (Антоновича), разом з иншими людьми його гурту, покликано до шляхетського суду, обвинувачуючи їх в „атеїзмі“ та знищенню польської нації. Та судді ті такі вбогі на розум були,

що збити їхні обвинувачення не великих заходів потребувало. Посилаючись на текст програми, що була в руках у суддів, Антонович усі накручування розпорошив, хоч як панове судді намагалися цілком ясні слова на щось злочинне повернути. Серед суддів був один учений чоловік—Бобровський, який прямо сказав, що він навіть дивується з того, який напрям узяла судова комісія. Антоновича виправдано, але під умовою, що зречеться усього того, що написав у програмі. Певна річ, на це він не пристав. „В такому разі,—заявили судді,—вас чекає багато неприємностей!“ „Що ж,—буду терпіти!“—одповів на це Антонович.

І справді, не багато минуло часу, як на Антоновича, як з мішка, посипалися доноси. Антонович тоді (року 1860) був учителем, на посаді на-пів коронній, на-пів приватній (кандидатом-педагогом по латині в 1-й гімназії). Про доноси на себе довідався він аж ад свого начальства, куратора, відомого Миколи Пирогова. „Що ви таке нарobili десь там, їздячи по селах, що на Вас стільки доносів вже єсть?“ (А доносів було не трохи, не багато—аж 43). Вас обвинувачують, що Ви різанину Поляків проповідуете, та инше!“ Антонович розповів йому всю справу, через що його особою шляхетство так пильно цікавиться. Дійсно, при кінці 50-тих років, ще як Антонович та Рильський студентами були, то кожного літа, скоро скінчаться в університеті виклади, звичайно в місяці квітні, купували вони гуртом (утрох, вчотирьох) конячку та воза й об'їздили українські села—спеціально з етнографічною метою, щоб на власні очі побачити життя селян, мало відоме їм, вихованим були в шляхетських родинах. За кілька таких подорожів вони об'їхали Київщину, Поділля та Волинь, частину Бесарабії, Катеринославщини, Харківщини та Херсонщини і справді нічого на думці не мали, крім близчого ознакомлення з життям та побутом українського селянства. Отсі от подорожування й були сіллю в оці шляхті, і вона без найменшого вагання вигадувала, що тільки могла постачити їм багата їхня фантазія: і підбурювання селян, і проповідування різанини на поляків, і знищення католицької та й усякої взагалі віри, і т. и. Усім тим обвинуваченням дано, як то кажуть, „законний ход“. Антоновича і ще 17 осіб покликано в спеціальну комісію, цим разом не шляхетську вже, а просто жандарську. Головою тії ко-

місії був такий собі Андрієвський ¹⁾. Цей Андрієвський, треба признати, був чоловік людяний і, ставлячи запитання, уважно вислухував і записував те, що одповідено йому, не чіпляючись до людини з доброго дива. Зовсім инакше поведився другий член комісії жандар Грибовський (поляк), який через кожних кілька хвилин стереотипно додавав: „а все-таки, щò ви не кажіть,—я вам не вірю: ви таки проповідували різанину, а тепер викручуетесь!“ А то ще один із членів комісії ще на хитріші способи брався: коли Антонович давав одповіді, він раптово перебивав його і зненацька запитував: „а хто у вас предсідателем був?“ Тобто несподівано спіймати хотів... Антонович мусів попросити голову комісії, щоб той заборонив цим занадто цікавим добродіям перебивати його та заважати йому тоді, як він обдумує відповіді на поставлені запитання. А запитань тих було мабуть не трохи, коли допитувались його з 10 години ранку та аж до ночі. Коли Андрієвський узявся нарешті до того, щоб з-вести до-купи увесь матеріал, то побачив, що з цієї справи нічого не можна витягти й залишив її. Антоновича проте віддано під догляд поліції.

Як відбивався на Антоновичеві догляд той—про це може свідчити такий випадок. Одного разу Антонович та Рильський поїхали до товариша свого на село на кілька день. Не встигли вони туди прибути, як уже пристав довідався про них і, ніби за якоюсь дрібненькою справою, з'явився до того добродія, що в його вони гостювали. Приїхав та й сидить... Куди гості, туди і він за ними. Бачать гості, що неперелівки,—кажуть хазяйнові, що завтра мають вже назад їхати „А, їдете? то й добре!“—додає пристав, і заспокоюється. Через якийсь час довелося Антоновичеві бути у одного знайомого лікаря, а до того лікаря вчашав той пристав, і не знаючи про знайомість лікаря з Антоновичем, розповів йому про свою пригоду. „Масте, одібрав я звістку, що в село Х. приїхало два революціонери... Я вже знаю, щò то за люде!... Узяв 10 поліцейських, приїхав туди, сховав їх у повітці, а сам пішов до хати, щоб їх арештувати. І увявіть собі, щò я побачив? Я сподівався стрінуги людей здорових, грубих, а бачу—один ле-

¹⁾ Здається, той самий Марк Андрієвський, чиновник генер.-губернатора Васильчикова, який р. 1859 розбрав справу про Шевченка (по доносу панків, що ніби Ш. „богохульствовав“) і виправдав його.

жить на ліжку й труситися (Рильський був тоді хворий і справді лежав на ліжку, укритий кожухом, бо його трясла пропасниця), а другий—малого зросту, тихо говорить і ввічливо поводитьися!“

Серед таких обставин довелося розпочати громадську й наукову діяльність В. Б. Антоновичеві. Досить сказати, що за перші три роки після віддання його під поліційний догляд, його тягано аж 12 раз на допоти. В ці прикрі для нього особисто часи в київській „Комісії для розбора древнихъ актовъ“ бракувало людини, яка б керувала роботою комісії. Проф. Іванішев, що був головним редактором її видань, виїхав у Варшаву, і М. Юзефович, голова комісії, звернувся до В. Б., про якого він чув, як про людину талановиту, працьовиту і до такої роботи здатну. Він ото й покликав В. Б-ча в комісію, і літ із 6 чи з 7 його вже не чіпали, бо Юзефович, який тоді велику силу мав, умів усякі гострі стріли на В. Б. на бік одвернути. Так було аж до часу, на початку 70 років, коли Антонович, разом з іншими, заходився коло засновання „Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Географическаго Общества“, що, під прапором етнографії, мало на меті з'єднати до наукової роботи всі українські сили.

Але попереду ніж про це оновідати, вернуся ще раз до часів студентства В. Б. Антоновича, щоб коротенько переказати те, що довелося мені чути про участь його в першій студентській українській організації. Засновано її було при кінці п'ятдесятих років, і спершу до неї пристало не більше як з 6—7 чоловіка. Цікаво буде довідатися, як вона засновувалася. Прочули якось Антонович та Рильський, що в інтернаті університетському єсть один чудний чоловік—Микола Ковалевський (не Мих. Вас., що після відомий був своїми зносинами з Драгомановим, а інший), який, була поголоска, об'являє себе українським імператором. Розшукали цього оригінала. Певна річ, ніяким імператором він себе не об'являв, а був просто свідомий українець, чи, як тоді казали, „українофил“: він домагався, щоб була українська школа, українське урядовання (автономія) і т. н. Згодом почули, що єсть в тому ж таки інтернаті ще якийсь Панченко, про якого слава пішла скрізь, що коли до нього прийшли з села прості мужики, його батько та мати, то він з великою пошаною їх зустрів, свого мужицького роду не соромлюєсь. Приєднали до гурту і Панченка. Далі пристав до його ще студент Пантюхов (живий ще й те-

пер), Яценко,—от і склався студентський гурток, який незабаром так розрісся, що налічував 300—400 чоловіка. Були в тому гурті і Драгоманов, і П. Жітецький, і Білозерський, і Єфименко й Чубинський; українська громада у Києві зросла так на силах, як ніколи, навіть опісля. Але вже року 1862 почався занепад. Тоді вислано в Архангельщину Чубинського, де-хто з громадян притаївся, боячись репресій, інші скінчили університет і розійшлися по світах, по посадах усяких поосідали,—лишився знову невеликий гурт людей, мало чим більший од первісного. До того ж трапилася ще сумна пригода і в середині громади: скарбівничий В. Юзєфович (син Мяхайла), прибравши до рук громадську касу, кудись із нею зник. Пропали усі кошти громадські—рублів може 400—500, що як на ті часи і для таких людей неможлих, з яких складалася громада, був гріш не аби-який. Через брак грошей мусили спититися усякі справи громадські. А як тяжко збивалася копійка до копійки, щоб громадську касу побільшити, можна бачити хоча з того, що В. Антонович, який мав славу доброго цирюльника, стриг і голів товаришів і з кожного брав по 3 коп. в громадську касу, а на иншого, як дуже вже патлатий був, то ще й додатковий податок накладали.

Ця студентська громада, в якій В. Б. безперечно грав визначну роль, для української справи дуже у великій послuzі стала. Вже досить того, що вона виховала в своєму гурті багато відомих українських діячів,—як ото вище згадані,—що поставили вперше на науковий ґрунт українське питання і значно поглибили його та назначили стежки, якими вже дальшим поколінням легше було йти.

До громади київської зверталися часом українці і з инших міст. Так при кінці р. 1862 приїздив і бував у громаді Куліш, на якого тоді молодь прямо таки молилася, але він під час свого приїзду розчарував усих. Почалося з того, що він став лаяти Білозерського, що з того, мовляв, і редактор нездатний, і що „Основу“ треба припинити та розпочати діло на-ново, засновавши новий журнал. На це йому одповідали цілком раціонально, що поки немає нового журналу, не можна кидати того, що вже есть, а В. Б. не вдержався і закинув йому згаряча, що це, мовляв, не гарно поводитися так з своїми приятелями. „У мене друзів немає: у мене всі або вороги, або „захребетники!“—одказав на це Куліш“.

Окрім наукової праці, дуже продуктивної й цінної, яку провадили члени громади, де-які з них, як В. Б., В. Беренштам та інші, працювали і практично—по „воскресних школах“, яких у Києві заведено було аж кілька. Між иншим вони завели були, так звану, 7-класну школу, де вчили по українськи; инші члени працювали по недільних школах, де теж учили українською мовою.—Усе це не могло, певна річ, таємницею бути для тих, кому не слід було про тее знати, а особливо, коли ще де-хто, як напр., В. Б., був і під доглядом поліції.

Особливо ж прикрі часи для усього громадянства, і для В. Антоновича спеціально, настали після польського повстання, після того, як Каткову та товариству його поталанило видати і шасливо „пустити в оборот“ український „сепаратизм“, і цю дуже зручну етикетку наліплювати кожному українцеві, який більш-менш отверто заявить себе діяльним українцем. Розуміється, усіх „основян“, (що брали участь в журналі „Основа“, яка перестала виходити з кінцем р. 1862), а між ними і д. Антоновича, зачислено було до людей вельми небезпечних, „сепаратистів“, що тільки й думки мають, щоб одірватися од Росії... До старих обвинувачувань та переслідувань В. Антоновича за відступництво од польської нації, тепер ще прилучається нове обвинувачення, вигдане тими, кому з тієї вигадки могла якась користь статися... Очевидно, що про якусь ширшу, показніщу громадську діяльність годі вже йому було й думати—лишилося одно поле, на якому можна було працювати—поле науки. І В. Антонович виявляє надзвичайно велику продуктивність, обдаровуючи українське громадянство вельми цінними історичними працями, збогачуючи небагату українську історичну науку вельми коштовними працями, які і зараз, і багато літ ще згодом матимуть першорядне значіння. За двадцять літ редакторства в „Комісії для розбора древнихъ актовъ“ В. Антонович видав 13 великих томів Архива Юго-Западної Росії (а всіх за 50 літ існування Комісії вийшло лишень 25), і з цих тринадцяти—7 його власного видання, а 2 видано із його збірок ним же пізніше. Та крім такої живої і пломовитої участі у виданню „Архива“, В. Антонович зредував також три окремих видання цієї ж Комісії—збірники літописів. До кожного тому „Архива“ долучено розвідку на підставі того матеріялу, який в ньому міститься. Таким чином, за час свого редагування, Анто-

нович написав 7 коштовних праць, які хронологично ідуть так: „Издѣдованіе о козацествѣ по актамъ 1500—1648“ (1862—3), 2) „О происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ юго-запад. Россіи“ (1867); 3) „Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра“ (1868),—за цю працю дістав він степінь магістра „русской“ історіи, 4) „Издѣдованіе о городахъ въ юго-западной Руси“ (1869), 5) „Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVIII в.“ (1870); 6) „Акты объ уніи и состояніи православной церкви съ половины XVII в.“ (1871); 7) „Издѣдованіе о гайдамацествѣ“ (1876). Пізніше багато, аж р. 1902, В. Антонович написав ще розвідку до тому „Архиву“ з актами „О мнимомъ крестьянскомъ возстаніи въ юго-западномъ краѣ въ 1789 года.“

Але працюючи въ „Комиссіи“, В. Антонович не обмежувався тільки студіюванням архивних джерел. Рівночасно він брав участь по всяких наукових виданнях, містячи праці історичні, археологічні та етнографічні, напр., в „Записках“ і „Трудах ю.-з. Отдѣла Географ. Общества“, „Кіевскихъ Университетскихъ Извѣстіяхъ“, „Кіевской Старинѣ“, „Кіевлянинѣ“ (під редакц. Шульгина), „Древностяхъ Москов.-Археол. Общества“, „Трудах“ археологічних та антропологічних з'їздів, „Чтеніяхъ Общества Нестора Лѣтописца,“—якого навіть головою він був не один год,—„Кіев.-Губ. Вѣдомостяхъ“ та инш. Найвидатнішою працею з тих давніших часів була „Очеркъ історіи великаго княжества литовского“ (1877), за яку він здобув степінь доктора „русской історіи“. Праця ся виходить по-за межі української історії власне через те, що доведено її лишень до смерти Ольгерда, і дальшої частини, до Люблинської унії, йому так і не довелося написати.

Тоді ж таки, на початку наукової своєї діяльності, В. Антонович почав займатися й археологією, якої дослідник давніх часів—передісторичних та князівських—не міг обминути. Особливий інтерес до археології прокидається у В. Антоновича на початку р. 1870-их, і р. 1871 він уже виступає в Петербурзі на ІІ археологічному з'їзді з рефератом про українські могили (кургани). З того часу ні один археологічний з'їзд, особливо як що він відбувався на території України, не минав без того, щоб В. Антонович не узяв в ньому найжвавішої участі. Але крім участі в з'їздах, В. Антонович публікував багато розвідок, статтів та замі-

ток по всяких інших періодичних виданнях на підставі численних своїх розкопів та обслідування іншого археологічного матеріяла, що дотикається України, але аж до кінця 80 рр. він лишень збирає матеріял, який використав пізніше в солідних розвідках (згадаймо хоча б археолог. карти Київщини та Волині) і тими працями своїми посунув науку археології української так, як ніхто інший до нього і ніхто досі після нього. Власне кажучи, до Антоновича української археології, як науки, не істнувало зовсім; були лишень скромні спроби, почавши з митропол. Євгенія, Фундуклея, Іванішева, Максимовича, але про ширше ознайомлення з роскиданим скрізь матеріялам, про якусь класифікацію його, та про можливість через те в ширшій мірі користуватися ним для історичних праць—не могло бути й мови. Д. Антоновичеві довелося самому прокладати стежки на цьому непочатому полі, і заслуга його і тут величезна: його працею українська археологія зайняла серед інших галузей науки в Росії поважане місце, а для дальших дослідників української старовини одкрито нові перспективи.

Не можна також поминути видатної праці д. Антоновича історико-етнографічної, зробленої їм разом з Драгомановим,—„Историческія пѣсни украинскаго народа“,—яку критика і громадянство високо оцінювали та яка й зараз, через 30 літ після написання, має таку саме велику ціну.

Я зазначив тільки найголовніші,—можна сказати, епохальні—моменти наукової діяльності В. Антоновича, не згадуючи про численні вельми цінні інші праці історичні та археологічні. Можна лишень дивуватися з надзвичайної працьовитости та продуктивности В. Антоновича, не зважаючи на ті обставини, які дуже не сприяли взагалі якій небудь праці та часом загрожували навіть спокоеви та пробуванню Антоновича в рідному культурному осередкові України... Варто лишень взяти на увагу, що досить було попасти в неласку, напр., якомусь генерал-губернаторові Черткову, що правив Україною в другій половині 70-рр., і ніякі наукові, хоча б і всевітні заслуги—нічого не допоможуть.

Цей „муж доблестный“ зробив собі чималий список людей, так званих „українофілів“, і як породу людську вельми, на його погляд, шкідливу, поклав собі викорінити в своєму „князівстві“. А щоб справа була цікавіша, сполучив усіх „українофілів“ в

одну купу, вигадав „Коммунистическое сообщество“ в Київі і заходивсь його винищувати. Усе, що тільки якийсь шпиг вигадував, чи почув щось п'яте через десяте, усе те списувалося до-купи, на підставі тих матеріалів укладалася цікава біографія данної особи й заводилася в не менш цікаву книгу—так званий „Політичний романъ“. В тому „романі“ кожна дієва особа, чи то пак—герой, мали свою „главу“, і Володимерові Боніфатовичу невідомі автори, спільними силами, присвятили главу на три картки. Роман той мав ще ту познаку, що кінець кожної „глави“ в ньому бував звичайно сумний. Такого кінця мало не зазнав і В. Б. Антонович.

Одного разу куратор округи, також на прізвище Антонович, тільки генерал, кличе В. Б. до себе й заявляє, що так і так: прикра, мовляв, річ,—генерал Чертков просить його скинути з посади приват-доцента Антоновича. „Правда,—я цього зробити не маю права, бо це компетенція міністра. Але хіба од того вам буде легше?“ Почали міркувати, що його діяти. Куратор порадив В. Б. поїхати до Черткова, дозволивши сказати, що це він прирадив йому завітати до нього. В. Б. поїхав. Чертков сидів в кабінеті за столом, але, почувши, хто й за яким ділом приїхав, схопився з місця й почав ходити по хаті,—на те, певне, щоб не довелося попросити В. Б. сідати. „Ваша особа мені надоїла!“...—„Я тому не винен“.—„Ви робите паганий вплив на молодь! А найбільша ваша провина та, що Вас не спіймаеш ні на чому!“—На це В. Б. одповів так, що, коли немає на чому ловити, то не диво, що й не вловлено. „Ну, ми з вами ні до чого не добалакаємось!“—і на тому авдієнція скінчилася.

Всю цю розмову В. Б. переказав кураторові. „Знаєте що? Йому (Черткову), очевидно, не бажано Вас бачити перед очима... Ви ще ніколи не були за кордоном?“—„Ні!“—„То їдьте на год за кордон,—я Вам і відпустку дам!“...

Бувши людиною живою, громадською, В. Б. Антонович був не сухим лишень кабінетним ученим, для якого сучасне життя не цікаве, але раз-у-раз брав участь у всяких визначних полях громадського життя, скільки воно дотикалося українства, ніколи не ухиляючись од громадської роботи ні за-молоду, ні навіть останіми роками, хіба вже тоді тільки, як недуга примусила його пильнувати власного здоровля й залишити мало не всяку діяльність

громадську й наукову. Що В. Б. був діяльним членом студентської організації, яка згодом перетворилася в таке звану „Стару громаду“, про це вже у нас була мова. Про один епізод з громадської діяльності В. Б. видруковано недавно документ в журналі „Былое“ ¹⁾, де поміщено витяг з досліду („дознання“) Київської жандармерії з 9 січня 1879 р. Як звичайно, в таких документах, зачерпнутих з каламутних джерел—з усяких непевних звісток, зібраних шпигами,—помішано крихту правди з чистісінькими вигадками. В тому „донесенні“ оповідається, що в другій половині грудня р. 1878 щось із 15 осіб, відомих з своїх противоурядових, „конституційних“ поглядів, що-дня збиралися в одному будинку на Подолі. На ці збори запрошено заступників усяких соціально-революційних партій, між иншим проф. Київського університету Антоновича, учителів Київської військової гімназії Павла Житецького і Беренштама та инш., які приходили, щоб обстоювати свої теорії проти пропозиції „конституціоналістів“ разом виступати в напрямі конституції... З'їзд групи конституціоналістів складався переважно з земців, серед яких переважали Чернігівські земці, а серед них особливо визначався якийсь Лінденс чи Ліндеє“... Правда в цьому тільки те, що справді у Києві на Подолі (в будинку графині Паніної, додаю од себе) збирався при кінці р. 1878 з'їзд земців конституціоналістів, серед яких був і Ліндфорс (з Чернігівщини), Петрункевич та инші. В. Антонович, П. Житецький та В. Беренштам були там представниками Київської української громади, якій хіба тільки жандарми могли закинути обвинувачення в революційності, і радилися про спільну роботу і про план діяльності, в якій би взяли участь і українці. Та на тих нарадах ні до чого сталого не договорилися та так і роз'їхалися.

До речі сказати, що до Київської громади в ті часи, коли громадянство було прокинулось і сподівалося, що от-от незабаром настане зміна політичного ладу в Росії, вдавалися й инші російські організації,—між иншим і відома „Земля і Воля“. Представником од неї для пересправ з Київською громадою тодішньою був д. Козлов (згодом професор філософії в Київському універ-

¹⁾ 1906, № 4, стр. 309.

ситеті), але, коли В. Б., балакаючи з ним, запитав його, який погляд землевольці мають на справу української автономії, то д. Козлов одказав: „мы этого не потерпимъ“. Певно, що пересправи на тому урвалися.

Взагалі тяжко було б перелічити усі ті визначніші навіть громадські події та справи, в яких більшу чи меншу участь брав В. Б-ич. Можна тільки з певністю сказати, що ніяка мабуть справа, коли тільки вона була чимсь важна або доторкалася якогось більшого гуртка українців, не минала без того, щоб в їй не брав участі, не дав допомоги чи поради В. Б-ич, і завжди з надзвичайною скромністю, ніколи не висовуючи своєї особи наперед. Пригадую, що, коли ми, студенти, попросимо бувало його дати і свій підпис під якоюсь адресою, то В. Б. завжди підпишеться десь у куточку, позад усіх... Коли треба було зібратися гурткові людей, чи то щоб в невеликому товаристві одсвяткувати роковини смерті Шевченка, чи так зійтися „в клуб“, послухати якогось реферата, поспівати та послухати музики, і коли не доведеться урядити вечірку десь в іншому місці, то зараз до В. Б-ча, і він не тільки не зрікається бувало перетерпіти увесь той клопіт в своїй хаті, але ще й бере живу участь в „клубові“... Попросить, знов, гурток якийсь, щоб прочитати для нього лекцію,—чи з історії, чи з етнографії, чи археології (останню, звичайно, показуючи збірку археологічну в університетському Музеї), і В. Б-ич завжди охоче згодиться на те, а часом то читає цілу серію лекцій з якої-небудь парости знання, не вважаючи на неприємности для себе з боку поліції, яка всякі більші збори, звичайно, переслідовала і часом то й до протоколу винуватців заводила. З такої серії лекцій, читаних приватно, склався і єдиний до останніх часів нарис історії козаччини „Бесіди про часи козацькі“, записаний слухачами і виданий в Чернівцях. Коли під час XI археологічного з'їзду сталася голосна ганебна подія—заборона галицьким ученим викладати на з'їзді праці свої мовою українською, хоча галичан попередку було покликано,—В. Б. узяв участь в полеміці, в обороні українства, і виступив в „Кіевской Старині“ з статєю, в якій виявив закулісні ходи усяких темних сил, як от Флоринський та інші, і разом з тим дуже влучно з поважною аргументацією збив усі доводи contra—того ж таки проф. Фло-

ринського, що почав був кампанію проти українства в Пихновому органі „Кієвлянинъ“.

Як людина „духа жива“,—не мертвий, сухий дослідник, що по-за науковою працею своєю нічого не чує й не бачить, а особа з молодечою душею, що реагує на кожен прояв громадського політичного життя, В. Бич завжди стояв і стоїть в курсі кожної громадської справи й має вироблений, ясний погляд на неї. Найбільше цікавився й цікавиться він справами українськими. Тим то, на протязі усієї своєї високо корисної й довголітньої діяльності науково-громадської (бо розрізнити їх в його особі ніяк не можна), В. Бич був тим осередком, до якого горнулися усі верстви українського громадянства, і старші й молодші покоління, і для всіх він був, як людина досвідчена і з ясным розумом, найкращим і щирим порадником, добрим товаришем, поважаним та любленим учителем. Хто до таких літ зберіг у собі ясність і чистоту поглядів, не схибивши на бік в протязі 45-літньої праці, хто до 70-ти літ доніс у собі ті самі чуття, які за-молоду його порушали, ту саму щирість, привітність і прихильність до усього, що торкається розвою української справи—хто усього того додержав і бачить на власні очі тепер добрі жнива на ниві, яку так тяжко доводилося орати, часом без найменшої надії на добрі наслідки од того,—той, оглянувши пройдений шлях, повинен знати щасливих хвилин, свідомий того, що життя не даремно минуло... Це найвища потіха для чоловіка з громадським минулим і на неї певне право має наш поважаний ювілят...

В. Доманицький.